

PLATONS

VALSTS

ZVAIGZNE ABC

351/354(091)
Pl 305

Platonis Dialogi

Ex recognitione
C. Fr. Hermanni
vol. IV (edito stereotypa)
Lipsiae, B. G. Teubneri, MCMXI

Aigara Truhina grāmatas vāka dizains

No sengrieķu valodas tulkojis *Gustavs Lukstiņš*
Tulkojumu rediģējusi un atsevišķu nodaļu pārstāstu
veidojusi *Ināra Ķemere*

Platons **VALSTS**

3. izdevums

Apgāda redaktori *Aigars Cinis, Inta Rozenvalde*

Apgāds Zvaigzne ABC, SIA,
K. Valdemāra ielā 6, Rīgā, LV-1010.
Red. nr. S-1257.
Jelgavas tipogrāfija

Šis ir ar autortiesībām aizsargāts darbs. Darba reproducēšana vai jebkāda cita neatļauta izmantošana ir autortiesību pārkāpums. Par autortiesību pārkāpšanu ir paredzēta atbildība Krimināllikuma 148. pantā. Saskaņā ar Autortiesību likuma 69.¹ pantu persona ir arī mantiski atbildīga par visiem zaudējumiem un morālo kaitējumu, kuru tā radījusi ar autortiesību pārkāpšanu.

© Izdevums latviešu valodā, mākslinieciskais noformējums,
Apgāds Zvaigzne ABC, 2001, 2020, 2023
ISBN 978-9934-0-8246-7

PLATONS UN VIŅA DIALOGS "VALSTS"

Senā Grieķija devusi cilvēcei daudz izcilu kultūras darbiņu, bet viens no nozīmīgākajiem to vidū ir filozofs Platons. Viņš dzimis 428. vai 427. gadā pirms mūsu ēras un miris sava mūža 81. gadā. Platons dzimis un lielāko daļu mūža pavadījis Atēnās, taču vairākkārt diezgan ilgi uzturējies arī citās vietās Vidusjūras piekrastē, it īpaši Dienviditālijā un Sicīlijā. Filozofs cēlies no aristokrātu dzimtas, guvis labu izglītību, sevišķi matemātiskajos priekšmetos – aritmētikā, ģeometrijā, astronomijā un mūzikā, labi pārzinājis vēsturi, grieķu literatūru un filozofiju. Viņa īstais vārds bijis Aristokls, bet iesauku *Plato* viņam devis vingrošanas un cīņas skolotājs plato plecu dēļ.

Aptuveni divdesmit gadu vecumā Platons iepazinies ar Sokratu, kas šajā laikā Atēnu ielās un laukumos bieži iesaistījās sarunās ar dažādu aprindu ļaudīm, mudinādams viņus domāt par svarīgiem izziņas un ētikas jautājumiem. Sarunas ar atjautīgo un zobgalīgo Sokratu prasīja lielu koncentrēšanos un spēju abstrakti domāt, tādēļ mazāk izglītotie un garīgi kūrākie atēnieši vairījās ielaisties šādās sarunās, kuru gaitā varēja atklāties nekonsekvence viņu domāšanā un robi zināšanās. Ap runīgo akmeņkali bieži pulcējās aristokrātu ģimeņu jaunieši. Viņi bija pietiekami izglītoti, lai spētu izsekot tālejošām abstrakcijām, un viņos izraisīja interesi dažādu problēmu teorētiska modelēšana. Viens no centīgākajiem Sokrata klausītājiem bija jaunais Platons.

Laikā, kad Platons iepazinās ar Sokratu, viņš filozofijā vairs nebija "balta lapa". Viņš jau bija mācījies filozofiju pie sofista Kratila, kurš to savukārt bija mācījis no Efesas Hērakleita. Hērakleits, kā zināms, atzina, ka pasaulē viss atrodas pastāvīgā mainībā, ka nevaram divreiz iekāpt vienā un tajā pašā upē

(jo nedaudz mainījusies gultne un plūst citi ūdeņi). Kratils šo tēzi attīstīja līdz absurdam, apgalvojot, ka nav iespējams iekāpt upē arī vienreiz, jo arī šās kāpšanas laikā upe mainās. Taču, ja kustību un maiņu absolutizējam un noliedzam, ka lietās ir arī relatīva pastāvība, lietas izzūd. Var domāt, ka Platonam bija zināms arī Pītagora viedoklis, ka pasaulē galvenais regulējošais princips ir matemātiskās proporcijas un skaitļu attiecības. Tāpat ir pamats uzskatīt, ka Platonam jau diezgan agri ir bijuši labi zināmi arī ievērojamāko sofistu uzskati, proti, Protagora viedoklis, ka cilvēks ir visu lietu mērs (tādēļ nav pamata meklēt objektīvu patiesību), kā arī Gorgija uzskats, ka nekā nav, ja arī kaut kas būtu, to nevarētu zināt, ja arī kaut ko zinātu, to nevarētu pateikt citam. Platons daudzos jautājumos nepiekrita iepriekšminēto sofistu viedoklim. Lietu pastāvību viņš gan noliedza, taču atzina matemātisku sakarību un citu abstrakciju mūžīgumu. Viņa mācība par idejām ir savdabīgs netiešs turpinājums iepriekšminēto filozofu mācībām, protams, paceļot teorētisko domāšanu jaunā, augstākā līmenī.

Sokrata nāves laikā – 399. g. pirms mūsu ēras – Platons nav atradies Atēnās. Drīz viņš devies ilgstošā ceļojumā pa daudzām Vidusjūras piekrastes zemēm, pēc atgriešanās Atēnās nodibinājis tur mācību iestādi – Akadēmiju, kas pastāvēja vairāk nekā 900 gadu, līdz pat 529. gadam mūsu ērā, un būtiski ietekmēja antīkās pasaules kultūru. Ievērojamākais Platona skolnieks ir Aristotelis, kurš Akadēmijā mācījies aptuveni 20 gadu, bet mācību beigu posmā viņam ar Platonu bijušas nopietnas domstarpības.

Platona dzīves laikā, sevišķi viņa brieduma gados, Atēnas bija zaudējušas savu militāro varenību un politisko ietekmi, kāda tām bija bijusi neilgi pirms filozofa dzimšanas, taču jo-projām tā palika nozīmīgs ekonomisks un svarīgs kultūras centrs. Senās Grieķijas polisu sistēma šajā laikā piedzīvoja smagu krīzi, taču saimnieciskā rosība turpinājās un dažas kultūras nozares, arī filozofija, piedzīvoja pat uzplaukumu.

Platona uzskati izziņas jautājumos ir vairāk izstrādāti un niansētāki nekā viņa priekšgājējiem, jo viņa laikā Atēnu sabiedrība bija sasniegusi ļoti augstu vispārējās kultūras līmeni, te regulāri notika teātra izrādes, ieradās daudzu citu pilsētu filozofi, daiļrunas skolotāji. Arī Atēnu sabiedriskā dzīve, sevišķi

Platona jaunības gados, kad tur netrūka asu konfliktu, lielulīgu demagogu virzīta pūļa patvaļas un netaisni izlietu asiņu, deva daudz rosinājumu filozofiskai jaunradei un apcerēm par valsts pastāvēšanas jēgu. Ir pamats uzskatīt, ka Platons pārspilējis abstraktās domāšanas lomu izziņā un absolutizējis vienu no abstraktās domāšanas elementiem – jēdzienu. Tomēr Platons savus uzskatus pastarpinājis ar labākajiem sava laika zinātnes un kultūras sasniegumiem, tādēļ viņa darbiem ir paliekoša vieta un loma cilvēces domas augstāko sasniegumu vidū.

Agrā jaunībā Platons esot rakstījis drāmas, taču pēc iepazīšanās ar Sokratu viņš visus savus agrīnos sacerējumus esot sadedzinājis. Turpmākajos gados viņš rakstījis galvenokārt dialogus, kuros centrālā persona ir Sokrats. Jau agrīnie Platona dialogi liecina par rakstīšanā ievingrinātu roku. Pirms dažiem gadsimtiem Platonu uzskatīja par vairāk nekā 40 dialogu autoru. Antīkās kultūras speciālisti pēc rūpīgas pārbaudes daļu no tiem atzinuši par atdarinājumiem, jo tajos minēti fakti, ko Platons savas dzīves laikā nevarēja zināt. Arī to literārā vērtība ir daudz zemāka. Mūsdienās par diezgan drošiem atzīst un kopotajos rakstos parasti ievieto 35 dialogus, no tiem par neapšaubāmi drošiem uzskata 24, ieskaitot *Sokrata aizstāvēšanās runu* jeb *Apoloģiju*. Dialogus Platons rakstījis visa mūža gaitā. To apjoms ir nevienāds. Dažos dialogos ir viena centrālā tēma, citos – vairākas.

Vairums pētnieku uzskata, ka dialoga "Valsts" pirmo grāmatu Platons sarakstījis jau diezgan agrī, taču sacerējuma lielāko daļu – sava mūža brieduma periodā, tātad IV gadsimta p.m.ē. 70. vai 60. gados. Tas notika laikā, kad gadu gaitā Akadēmija bija pilnīgi izveidota un Platonam bija izauguši skolnieki, kuri jau mācīja Akadēmijā, bet Platons gatavojās otro vai trešo reizi doties uz Sirakūzām, cerēdams īstenot dzīvē savus uzskatus par valsti.

Saskaņā ar sižetu saruna notikusi dievietes – trāķiešu Artemīdas – Bendidas svētkos, pēc svētku gājiena, kas, visticamāk, varēja būt priekšpusdienā, gaidot vakaru, kad bija paredzēta jātnieku stafete ar lāpām.

Nav zināms, vai šāda saruna ir reāli notikusi un, ja arī tā būtu bijusi, vai tai ir kāds sakars ar te apspriežamo dialogu. Ja šāda tikšanās būtu reāla, tajā varētu skart tikai niecīgu

daļu Platona dialogā iztīrītais jautājumu. Tik garu tekstu, pat ja tas būtu jau gatavs, vienas dienas laikā nevarētu izrunāt. Taču Platona dialoga dalībnieki risina problēmas, kas viņiem ir jaunas, dod cits citam trāpīgas atbildes, kas nebūtu iespējams bez rūpīgām pārdomām, izvirza arvien jaunus argumentus un pretargumentus. Tādēļ ir pamats uzskatīt, ka, tāpat kā citos Platona dialogos, Sokrats un viņa sarunu biedri ir tikai literāri tēli. Problēmu ziņā tik bagātu sacerējumu arī izcili apdāvināts un pieredzējis autors varēja izveidot tikai vairāku gadu, varbūt pat gadu desmitu laikā.

Nav izslēgts, ka dažus te skartos jautājumus Sokrats varēja būt minējis savās daudzajās sarunās Atēnu laukumos, taču Platona dialogā visas tēmas lielākā vai mazākā mērā grupētas ap vienu sižetu. Filozofijas vēsturnieki uzskata, ka Sokrats pievērsies galvenokārt individuālā cilvēka problēmām, bet Platona dialogā "Valsts" iztīrīti ļoti daudzi indivīda, sabiedrības un valsts dzīves jautājumi. Sokrats miris 399. gadā, bet cits sarunas dalībnieks Kefals – jau 404. gadā pirms mūsu ēras, laikā, kad bija jau pagājuši vairāki gadu desmiti kopš dialogā tēlotajiem notikumiem, kad gandrīz neviens vairs nevarēja precīzi atcerēties Sokrata uzskatus. Platons droši varēja likt literārajam Sokratam paust savu viedokli, jo vairāk tāpēc, ka Platons visumā turpināja Sokrata filozofiju, nekur nenostājoties pret to, tikai, kā var domāt, izplatīja sava skolotāja atieksmi arī uz tādām nozarēm, kam Sokrats nebija pievērsies.

Arī pārējie dialoga varoņi tā vai citādi paūz Platona pārdomu vai šaubu rezultātus, tikai citā rakursā. Dažkārt viņi gatavo tiem ceļu, jautājot, lūdzot paskaidrot sīkāk vai iebilstot pret Sokrata nostāju. Atbildot uz jautājumiem vai atspēkojot iebildumus, Sokratam ir pamats savu viedokli izklāstīt detalizētāk un niansētāk. Sokrata koncepcijas it kā vājo vietu, apstrīdāmo secinājumu un iekšējo pretrunu īpaši sīka izgaismošana atbrūno daudzus tās iespējamus pretiniekus. Te gan jāpiebilst, ka Platons dialogu iztīrījis tā, ka visi tā dalībnieki, arī tie, kas polemizē ar Sokratu, savas domāšanas metodoloģiskos pamatus pilnīgi pieskaņojuši viņa viedoklim. Ja zinām, ka Senajā Grieķijā pastāvēja vairāki atšķirīgi filozofijas virzieni un ne jau visi tie atzina tos pašus pamatprincipus kā Sokrats un Platons, tad var pieņemt, ka reālā strīdā labi izglītotie oponenti varētu

izvirzīt arī tādus argumentus, kas Platona aprakstītajā domu gaitā neiekļaujas. Taču šajā dialogā kaujas lauku un arī ieročus pilnīgi izvēlējis Sokrats. Viņš gūst spožas uzvaras citu pēc citas tāpat kā citos Platona dialogos. Dažiem Sokrata sarunas biedriem ir tikai rezonatoru loma – viņi ar izbrīna, piekrišanas vai uzmundrinājuma izsaučieniem padara dzīvākus citādi samērā smagos un grūti apjēdzamos Sokrata abstraktos prātojumus.

Līdzās Sokratam sarunā samērā aktīvi piedalās Platona vecākie brāļi Adeimants un Glaukons. Kā vēsturiskas personas viņi neko nozīmīgu nav paveikuši. Mūsdienās viņi zināmi gan drīz vienīgi no sava jaunākā brāļa sacerējumiem (viņu vārdi minēti arī "Sokrata aizstāvēšanās runā" un dialogā "Parmenids"). Platona laikabiedrs vēsturnieks Ksenofons savās atmiņās par Sokratu raksta, ka Sokrats esot atrunājis Glaukonu no piedalīšanās politiskajā dzīvē.

Dialogs "Valsts" saskaņā ar sižetu noris cienījama sirmgalvja Kefala mājās. Kefals Atēnās juridiski bija svešinieks bez pilsoņtiesībām. Viņš dzimis Sicīlijā, pēc Perikla uzaicinājuma ap 434. g. p.m.ē. pārcēlies uz Atēnām, bijis samērā turīgs cilvēks, miris 404. g. p.m.ē. Viņa dēls Polemarhs, kas arī piedalās sarunā, aizgāja bojā Trīsdesmit tirānu valdīšanas laikā Atēnās (404.–403. g. p.m.ē.), kad viņam lika iedzert indi, neizvirzot nekādu apsūdzību. Kefala otrajam dēlam Līsijam, kurš Platona atainotajā sarunā klausās, bet pats tajā aktīvi nepiedalās, Trīsdesmit tirānu valdīšanas laikā izdevās no Atēnām aizbēgt, un vēlāk viņš kļuva par ievērojamu oratoru. Arī dialoga dalībnieks Trasimahs no Halkēdonas ir vēsturiska persona – Atēnās ieceļojis sofist. Viņa uzskatiem raksturīga vispārpieņemto morāles normu ignorēšana, viņš pozitīvi vērtē patvaļu un stiprākā tiesības. Dialogā viņš tēlots kā ļoti pašpārliecināts cilvēks, kas stūrgalvīgi turas pie savas pārliecības. Tajā pašā laikā viņš ir labi izglītots, ļoti atjautīgs, spējīgs skaidri un niansēti formulēt savas domas tiklab īsās replikās, kā arī garākos izteicienos. Vārds *Trasimahs* tulkojumā no sengrieķu valodas nozīmē "pārdrošs cīnītājs". Līdzība starp šā sofista politiskajiem uzskatiem un vārda etimoloģisko nozīmi, protams, ir tikai gadījuma sakritība.

Domas spriegums visās šā dialoga daļās nav vienāds. Tik bagāta un neviendabīga materiāla pakārtošana vienam sižetam

bija iespējama vienīgi ar daudzām pārejām. Tomēr arī vienas problēmas apspriešanas ietvaros visi jautājumi nav vienlīdz nozīmīgi. Daudzo blakusjautājumu iztīrīšanas gaitā teorētiskais līmenis nevarēja palikt tikpat augsts, kā risinot fundamentālas problēmas. Jāņem vērā arī tas, ka šim sacerējumam vairākos aspektos ir novatorisks raksturs. Daudzas filozofijas problēmas dialogā ir ne tikai pirmo reizi iztīrītas, bet arī pirmo reizi izvirzītas. Dialoga dalībnieki, it īpaši Sokrats, lieto jēdzienus, kādi tālaika grieķu valodā vēl nav pazīstami, un visi sarunas biedri tos tūlīt pieņem zināšanai. Ja kādu uzdevumu risina pirmo reizi, tad arī izcili pētnieki līdzās ievērojamiem veikumiem darījuši daudzus sīkus darbus, kam it kā nebūtu tiesības ieņemt paliekošu vietu zinātnes vēsturē, taču tos bieži nav iespējams atdalīt no to veicēju lielajiem sasniegumiem. Ikviena darba nozīmību vislabāk parāda laiks.

Platona filozofija daudzos aspektos ir turpinājums agrākajai sengrieķu filozofijai, taču akcentē izmaiņas, ko tajā ienesuši sofistī un Sokrats. Pirmajā, tā saucamajā pirmsokrata periodā domātāji bija meklējuši atbildes galvenokārt uz jautājumiem par to, kas ir fizikālā pasaule, kā tā veidota un no kā sastāv, dažkārt interesējoties arī par atsevišķiem izziņas jautājumiem. Ētikas, estētikas un sabiedriski politiskie jautājumi šā perioda filozofu darbos lielākoties skarti tikai garāmejojot un, ja arī minēti, tad jau kā gatavas konstatācijas un rekomendācijas.

Sākot ar sofistiem un Sokratu, par filozofijas galveno pētīšanas objektu kļuva cilvēks, viņa uzskati, tikumi, viņa kultūras daudzveidīgās izpausmes, it īpaši valoda, cilvēka sabiedriskā un politiskā darbība. Filozofi šajā laikā sāka interesēties ne tikai par izziņas un it īpaši domāšanas procesa rezultātiem, bet arī par paša šā procesa norisi, par iespējamām novirzēm un kļūdām izziņas gaitā, par sakarībām starp cilvēka teorētiskajiem secinājumiem un praktisko rīcību jeb, citādi sakot, par rīcības motivāciju.

Nozīmīgs bija sofistu iesāktais un Sokrata, kā arī Platona turpinātais darbs ar vārdu, kas tika veikts ļoti daudzveidīgi: gan kā vārda etimoloģiska interpretācija, gan kā semantiskās nozīmes analīze, gan kā vārda tiešās un pārnestās nozīmes pretstatīšana, gan arī kā dažādu vārdu tropu skaidrošana. Vārds, izkustināts no ikdienas utilitārās inerces, ieguva jaunu

dinamiku. Tas deva iespēju aktualizēt tiklab vārda potenciālo elastību un daudznozīmību, kā arī etimoloģisko pamatjēgu.

Tomēr jāpiebilst, ka, pētīdami vārdu un dažādu izteicienu jēgu, sofistiem bieži vien to tālāk attīstīja vienpusīgi, pārspīlējami un absolutizējami tikai vienu jēgas aspektu, pametot novārtā visus pārējos. Cenzdamies nonākt pie risinājumu galējām konsekvencēm, viņi filozofijā dažkārt nonāca pie tendencioziem, deformētiem, bet tiesu runās – pat pie apzināti falsificētiem secinājumiem.

Pret sofistu relativismu pirmais uzstājās Sokrats. Pretēji sofistiem viņš atzina, ka pastāv objektīva patiesība, ko nevar patvaļīgi grozīt katrs pēc sava prāta. Tā kā nav saglabājušies nekādi Sokrata sacerējumu teksti un, visticamāk, viņš savus uzskatus rakstveidā nekad nav fiksējis, par Sokrata uzskatiem parasti spriež, vadoties pēc laikabiedru, sevišķi Ksenofonta atmiņām. Sokrata filozofijas galvenos principus turpināja Platons, taču, kā domā vairums pētnieku, ievērojami paplašinot iztīrājamo jautājumu novadu un risinot problēmas līdz tālākām konsekvencēm. Platons piekrīt tiem, kas materiālās lietas uzskata par mainīgām, nestabilām, nepilnīgām, zūdīgām. Dialoga "Valsts" 7. grāmatas sākumā ievietotajā alegorijā viņš tās salīdzina ar ēnām. Platons nesamierinās ar subjektīvistiskiem, relativistiskiem vai agnostiskiem secinājumiem. Izstrādājot un attīstot Sokrata viedokli, attiecinot to uz arvien plašāku parādību loku, viņš pauž viedokli, ka materiālās lietas gan ir pārejošas un virzās pretī iznīcībai, taču pasaulē ir arī kaut kas stabils un nepārejošs. Šis nepārejošais un paliekošais esot jāmeklē nevis jutekliski tveramajās lietās, bet gan vispārīgajos jēdzienos – idejās, kas, pēc viņa domām, veidojot citu, augstāku un krāšņāku pasauli. Tā neesot tverama cilvēka jutekļiem, bet gan tieši prātā – inteligībli.

Daudzos jautājumos Platons savas koncepcijas, kas balstītas uz jēdzienu absolutizāciju, projicējis atpakaļ uz juteklisko pasauli. Tādēļ daudzi vēlāko laiku filozofi, sākot jau ar Platona skolnieku Aristoteli, ir kritizējuši Platona mācību par pasaules uzbūvi, kā arī par izzīņu. Platona kritiķi jaunajos laikos priekšroku devuši uzskatiem, ko izstrādājuši antīkās pasaules atomisti – Dēmokrits, Epikūrs un Lukrēcijs Kārs. Mūsdienu zinātne augstu vērtē ikviena ievērojama filozofa ieguldījumu cilvēces

kultūrā, tādēļ cenšas izmantot visas tās atziņas, pie kādām nonākuši iepriekšējo paaudžu filozofi, virzot uz priekšu cilvēces izziņu. Tā atzīst, ka Platona mācība kopumā ir liels veikums, attīstot filozofiju, kaut gan daži viņa uzskati ir vienpusīgi.

Dialogā "Valsts", tāpat kā vairākos citos Platona darbos, samērā reljefi jaušams, ka filozofa doma aizsteigusies priekšā sava laika valodas attīstības līmenim. Tad grieķu valodā vēl nebija nostabilizējusies viennozīmīga terminoloģija abstraktu filozofisku jēdzienu izteikšanai. Tie bija jāformulē vai vismaz jākonstatē to saturs un apjoms, ja tos izteica ar ikdienas sarunu vārdiem. Risinot šādu uzdevumu, bija jāmin daudz piemēru, taču piemēru virknēšana pazemina domas abstrakcijas līmeni un padara gausāku sižeta pamatlīnijas virzību.

Vienlaikus jāatzīst, ka filozofs pamanījis cilvēkā ļoti smalkas ētiska vai psiholoģiska rakstura nianse, detalizēti pievērsies dažādu sabiedrisku procesu norises savdabībai, bet valodā vēl nav bijis specifisku vārdu, kas šos konstatējumus un atzinumus precīzi fiksētu. Arī fakts, ka izraudzīti tieši šādi, nevis citādi piemēri, kas arī varētu ilustrēt izsacīto viedokli, rosina domāt, ka autors daudz laika un uzmanības veltījis ne tikai dialoga galvenajam sižetam, bet arī atzarojumiem no tā.

Plašas nozīmes jēdzieni bija ļoti piemēroti un derīgi sabiedrības attīstības agrīnā līmenī, kad cilvēka uzvedību un praktisko rīcību detalizēti regulēja tradīcija, bet vārdi tikai pavēstīja, ko un kad darīt, lai rīcība atbilstu jau gataviem, tradicionāliem kritērijiem. Turpretī attīstītas sabiedrības apstākļos garīgā dzīve (vismaz izglītotajiem grieķiem Atēnās un dažās citās pilsētās) bija kļuvusi ļoti diferencēta un daudzskaldņaina. Tad cilvēki, jo sevišķi turīgāko aprindu jaunie pilsoņi, sāka sevi apzināties ne vien kā tādu savas ģimenes vai savas dzimtas sastāvdaļu, kuras sabiedriskā loma līdz sīkām detaļām jau ieprogrammēta visās sabiedrības tradīcijās, aizspriedumos, uzvedības normās utt., bet arī kā individualitāti, kurai pašai piemīt darbības iniciatīva un ir tiesības izteikt savu, pat no visiem citiem atšķirīgu viedokli.

Tiesa gan, Platona laikā šādas tendences vēl tikai veidojās un viņam, kā tas redzams arī šajā dialogā, tās nepavisam nelikās simpātiskas. Individuālā apziņa sākotnēji visbiežāk izpaudās nevis kā jaunu, garīgu vērtību radīšana, bet gan kā

pastāvošo morāles principu un sadzīves normu apšaubīšana vai noliegšana, vai nu tās vienkārši atmetot (kā Diogens), vai arī izmantojot šaubas par tām savas amorālās rīcības attaisnošanai (kā, piemēram, Alkibiāds). Tikai ļoti retos gadījumos (iespējams, ka tā darijis Sokrats) novēršanās no tradīcijas bija ceļš uz augstākiem tikumības principiem.

Tipiskākie savu uzskatu oriģinalitātes sludinātāji tajā laikā bija sofistī, bet viņu patvaļa domas virzīšanā Platona izraisīja tikai nicinājumu. Taču izeju viņš saredzēja nevis izglītības izplatīšanā, kas mazinātu sofistu iespējas ļaunprātīgi izmantot savu zināšanu pārākumu, bet gan individualitātes jaunā pakļaušanā, tiesa gan, nevis ģimenes, bet gan valsts stingrai aizbildniecībai un kontrolei. Tomēr tikai individuālās grieķu vergtura personības attīstība, kas vissekmīgāk norisa tieši Platona nīstās demokrātijas apstākļos, darija iespējamu tālaika filozofijas uzplaukumu, arī Platona antidemokrātiskās filozofijas veidošanos. Taču tad, kad šis uzplaukums bija sācies, izrādījās, ka daudzi apjomīgi un daudznozīmīgi vārdi vairs nespēj adekvāti atspoguļot nedz atsevišķā cilvēka, nedz visas sabiedrības daudzveidīgās dzīves norises, savstarpēji pretrunīgās tieksmes, noskaņas un ilūzijas.

Šāda domāšanas un valodas izkoptības līmeņu nesaskaņa, kuru Platons un citi tālaika filozofi centās mazināt, veidojot jaunus jēdzienus un precizējot to apjomu, iespējams, ir viens no galvenajiem cēloņiem, kādēļ Platons vissarežģītāko un novatoriskāko jautājumu risināšanā labprātāk lietojis mākslinieciska tēlojuma nekā zinātniska traktāta formu. Niansējot vai sniedzot jaunā interpretācijā tradicionālos sengrieķu mītus, no citām tautām aizgūtus leģendārus nostāstus, sacerot jaunus mītus, fabulas un alegorijas, Platons radīja iespēju padarīt saviem klausītājiem un visu turpmāko paaudžu lasītājiem saprotamus vai vismaz apjēdzamus tādus savu domu gājienus, kuru izteikšanai diskursīvi loģiska pierādījuma formā tālaika grieķu valodā vēl nebija piemērotu līdzekļu. No mūsdienu lasītāja viedokļa jāatzīst, ka, gadījumā ja Platona dialogi būtu sarakstīti, nelietojot mākslinieciskās tēlošanas paņēmienus, bet tikai zinātniskus jēdzienus, tos lasīt, iespējams, būtu vēl grūtāk nekā dažus gadu desmitus vēlāk sarakstīto Aristoteļa "Metafiziku".

Lasot dialogu "Valsts", nevaram nejust, ka tā atsevišķo daļu uzbūvē un visa dialoga kompozīcijā nav regularitātes; doma virzās dažāda satura sarunu gaitā ar pārtraukumiem, iestarpinājumiem un atkārtojumiem, radot nesistemātiska izklāsta iespaidu. Kompozicionālā nepārskatāmība lielā mērā izskaidrojama ar to, ka autors pie šā darba atsevišķajām problēmām strādājis dažādos sava mūža posmos un viss dialogs kopumā palicis tikai daļēji pabeigts. Sava nozīme šajā ziņā ir arī autora izvēlētajai izklāsta formai. Varbūt arī tam, ka dažu jautājumu risināšanā autoram nav bijis īstas pārliecības un viņš sargājies nonākt pretrunās pats ar sevi.

Nepiespiestas sarunas, kuru dalībniekiem piemīt patiesa zinātkāre un vēlēšanās tuvoties patiesībai un kuru gaitā gandrīz ikviena jautājuma risinājums tūdaļ izvērza nākamo vai pat vairākus nākamus jautājumus, Sokratam raksturīgā ļoti brīvā disputēšanas metode un arī tas ļoti plašais jautājumu loks, ko sengrieķu domātāji, arī Platons, saistīja ar valsti, tās iekārtu un pilsoņu dzīvi valstī, – visi šie faktori kopā veidojuši darba struktūru un ietekmējuši to nenoteiktības virzienā. Vienlaikus darbā skaidri jūtama tendence disciplinēt domu un virzīt izziņu no šķietami skaidra, bet virspusēja līmeņa pie dziļākām un vispārīgākām atziņām. Daudzus jautājumus, kuri risināti pirmajās piecās dialoga grāmatās, var īsti labi apjēgt un saprast vienīgi pēc tam, kad iepazītas arī pārējās grāmatas, kad izsekotas daudzās atkāpes no iesāktās tēmas un notikusi atgriešanās pie tās. Tādēļ, lai dziļi izprastu dialogu, tas jālasa vairākas reizes.

Problēmu daudzveidība, sarežģītais to izklāsts un risinājums padara grūtu arī dialoga teorētiskā satura īsu atstāstīšanu. Šeit iespējams minēt vienīgi pašas galvenās dialogā iztīrītās problēmas un svarīgākās atziņas par tām.

Dialoga tematiskā pamatievirze ir ideālas valsts projekta iztīrājums, bet idejiskais pamats – taisnīguma problēma. Taisnīgums, pēc Platona uzskatiem un Platona formulējumā, ir ne tikai atsevišķa pilsoņa un valsts laimes priekšnosacījums, bet arī valsts vienotības, t.i., esamības garantija un ideālās valsts struktūras pamatprincips. Ar taisnīguma problēmu Platons tā vai citādi saista visas pārējās problēmas – ne tikai sociāli politiskās un valsts teorijas, cilvēku savstarpējās attiecības,

izglītību un audzināšanu ideālajā valstī, mākslas lomu sabiedrībā utt., bet arī jautājumu par visu lietu īstenajiem cēloņiem un par visaugstāko cēloni – labā ideju, jautājumu par cilvēka dabu, par cilvēka dvēseli un tās izziņas spēju, par dvēseles un ķermeņa attiecībām, par dvēseles iemājošanu cilvēka ķermenī un tās likteni pēc cilvēka nāves. Daži šāda rakstura jautājumi dialogā iztirzāti ļoti plaši.

Virsraksts "Valsts" [*politeiā*] tik daudzveidīgam jautājumu klāstam šķiet pārāk šaurs, taču te jāņem vērā vismaz divi apstākļi: pirmkārt, sengrieķu vārds *politeiā* valsti apzīmē lielākoties struktūras jeb konstitucionālas iekārtas aspektā, nevis kā noteiktu teritoriju, otrkārt, tālaika Grieķijā pilsoņu sabiedriskās piederības apziņa parasti nesniedzās tālāk par savas polisas ietvariem. Šī attieksme, sevis identifikācija ar dzimto pilsētu, t.i., valsti, un valsts struktūras projicēšana uz visām pārējām dzīves nozarēm bija pavirzījusies tik tālu, ka daudzi grieķu domātāji to uzskatīja par universālu shēmu un lietoja tiklab kosmisku, kā arī ģimenes un individuālā cilvēka apziņas problēmu risināšanā. Arī Platona politiskā teorija cieši savijas ar ētikas, psiholoģijas un daudziem citiem tematiem, turklāt saskaņā ar viņa koncepciju valsts un cilvēka dvēseles struktūrai ir viens un tas pats modelis.

Ir pamats domāt, ka Platons pats nav iedalījis dialogu grāmatās. To veikuši viņa darbu pārrakstītāji un sistematizētāji jau pēc autora nāves. Iztirzāto tēmu robežas vietumis sakrīt ar grāmatu ietvariem, bet daudzos gadījumos sniedzās tiem pāri.

I g r ā m a t a ir ievads, kurā iepazīstamies ar dialoga dalībniekiem un vispārējo situāciju. Te izvirzās arī jautājums, kas ierosina disputu, proti, jautājums par taisnīguma būtību un definīciju, kā arī par tā vietu un jēgu valstī. Sākumā tiek aplūkotas dažas taisnīguma ārējās izpausmes, bet pēc tam (jau nākamajās grāmatās) sarunas dalībnieki pamazām noskaidro šā jēdziena dziļāko nozīmi, saturu un vietu citu jēdzienu vidū.

II, III un IV g r ā m a t ā pamatvilcienos ieskicēts ideālās valsts projekts. (Jāpiebilst, ka jautājumi, kas tādā vai citā aspektā attiecas uz ideālo valsti, nav skarti vienīgi astotajā grāmatā.) Sākotnēji sarunas dalībnieki spriež par valsts izveidošanās elementārajiem priekšnosacījumiem – par darba dalīšanas nepieciešamību un tai atbilstošo sabiedrības locekļu

iedalījumu grupās vai kārtās. III grāmatā Platons min kādu fenīciešu mītu, ka visi cilvēki esot Zemes bērni, bet Zeme, viņus radīdama, vienu cilvēku asinīm piejaukusi zeltu, citu – sudrabu, bet vēl citu – varu vai dzelzi. Tāpēc cilvēki jau no dzimšanas esot atšķirīgi, un līdz ar to viņu uzdevumi un pienākumi valstī nevarot būt vienādi. Valsts pastāvēšanai, pēc Platona domām, vajadzīgi trīs sabiedrības slāņi: 1) amatnieki un zemkopji; 2) kareivji jeb sargi; 3) sabiedrības pārvaldītāji jeb filozofi. Ikvienai no šīm kārtām atbilstoši tajā ietilpstošo cilvēku spējām un tieksmēm jāveic savi specifiski uzdevumi. Platons šos uzdevumus stingri diferencē un norobežo. Valsts, pēc viņa domām, būšot vienota un stipra vienīgi tad, ja ikviens veiksot tos uzdevumus, kuriem radīts jau no dabas. Trīsdaļīgu hierarhiju Platons atzīst ne tikai valsts sociālajā struktūrā, bet arī ikviena atsevišķā cilvēka dvēseles uzbūvē. Dvēseles trīs daļas (sākot ar augstāko) esot šādas: 1) prāts [*nūs*]; 2) niknums jeb dedzība [*thymoeidēs*]; 3) iekāres [*epithymíai*]. Harmonisku un veselīgu cilvēku varot veidot tikai tāda šo daļu saskaņa, kad valdot prāts. Harmonisks, iekšēji saskanīgs cilvēks, pēc Platona koncepcijas, ir korelatīvs vienotai un saskanīgai valstij, ko sarunas biedri atzīst par ideālu.

V, VI un VII grāmatā saruna nevis turpina IV grāmatas beigās iztīrāto jautājumu risināšanu, bet gan atgriežas pie jau agrāk (IV grāmatas 3. nodaļā) izteiktās domas par sievu un bērnu kopību, kā arī par īpašuma kopību iecerētajā valstī. Šajā sakarībā Platona tēlotais Sokrats min tikai sabiedrības augstāko slāņu – valdītāju un sargu dzīvesveidu. Jau Aristotelis konstatēja, ka Platona attieksmē pret trešā slāņa – amatnieku un zemkopju dzīvesveidu nav skaidrības. Platona tēlotā Sokrata izturēšanās pret šā jautājuma apspriešanu – dažādas atrunas, vilcināšanās, nevēlēšanās tos iztīrāt – rāda, ka šis projekts arī tā autoram licies ne tikai novatorisks, bet arī ļoti polemisks un viņš bažījies, ka laikabiedriem tas nebūs saprotams. Te jāpiebilst, ka Platona pēdējā darbā "Likumi", kur arī runāts par vēlamību pārkārtot sabiedrību, sievu un bērnu kopība vairs nav minēta.

Tālāk sarunās iztīrāti sargu un filozofu audzināšanas jautājumi. It kā pa ceļam skarti un vairāk vai mazāk iztīrāti daži fundamentāli teorētiski jautājumi, ar ko ir nesaraujami saistīta

audzināšana un izglītība. Taču šīs no dialoga vispārējā sižeta aspekta it kā blakusproblēmas īstenībā ir Platona ontoloģijas (mācības par esamību) un gnozeoloģijas (izziņas teorijas) smaguma centrs.

Vissvarīgākos jautājumus, kā domā Platons, spējīgi risināt vienīgi filozofi. Filozofi (to raksturojums sniegts galvenokārt V grāmatas beigās un VI grāmatas sākumā) esot ļaudis, kuri spējot apjēgt to, kas ir mūžīgi identisks pats sev, proti, idejas. Pārējiem ļaudīm piemētot tikai rosišanās. Filozofiem jau no dabas piemētot taisnīgums, naidis pret meliem un patiesības mīlestība. Vienīgi filozofs esot spējīgs tvert visu esamību kopumā, nepaliekot parādību daudzveidības līmenī un nonākot pie ikvienas lietas būtības.

Ja ar iedzimto spēju apveltīts cilvēks, kurš dzimis, lai būtu filozofs, saņem labu izglītību, tad spēja attīstoties par tikumiem, turpretī sliktas audzināšanas rezultātā vispārdāvinātākie cilvēki varot kļūt par vislielākajiem noziedzniekiem. Ļaužu lielajam vairākumam jeb, kā izsakās Platons, pūlim nepiemētot pat niecīga spēja filozofēt. Lai izšķirtu jautājumu par ikvienam cilvēkam piemērotāko vietu un lomu sabiedrībā, esot vajadzīga skaidrība par to, kādas ir attiecīgā cilvēka spējas, tieksmes un tikumiskā krietnība. Par visaugstāko vērtēšanas kritēriju Platons atzīst **labā** idejas izpratni. **Labais** esot tas, kas izziņamajām lietām piešķirot patiesumu, bet cilvēkiem dāvājot patiesas izziņas spēju. **Labais** esot vēl skaistāks nekā izziņa un patiesība, tāpat kā saule esot pārāka par gaismu un redzi.

Tālāk Platons iztīrā jautājumu par divām esamībām, kuras pastāvot šķirti viena no otras. Viena no šīm esamībām ir inteligibla – tā esot tverama vienīgi ar prātu, bet neesot konstatējama ar jutekļiem. Otra esamība ir visiem redzamā pasaule. Šī visiem redzamā pasaule pastāvot divos veidos: a) kā ēnas jeb atspulgi ūdenī vai spožās un gludās virsmās; b) kā dzīvas būtnes un priekšmeti jeb lietas, t.i., kā viss, kas aug vai ir izgatavots. Savukārt pirmā, inteligiblā, vienīgi prātam tveramā pasaule, ko Platons uzskata par augstāko, pastāvot divos veidos: a) kā hipotēzes – visas atziņas, kuras gūtas no jutekliskās pasaules uztveres; b) kā tāda joma, ko mūsu prāts aizsniedzot vienīgi ar savas spriešanas spējas palīdzību. Izziņas gaitā dvēsele varot darboties četros dažādos veidos. Tie esot prāta

darbība [*nóēsis*], sapratne [*diánoia*], ticība [*pístis*] un tēlaina pielīdzināšana [*eikasīā*]. Uz īsto atziņu vedot prasme spriest jeb dialektika. Tā esot visu zināšanu augstākā virsotne.

Platona sniegtajam dvēseles jeb psihes darbības veidu diferencējumam, it īpaši prāta un sapratnes funkciju nošķiršanai, bija nozīmīga loma filozofijas vēsturē.

Platona filozofijas nozīmīgākais jēdziens ir jēdziens par ideju [*idēā*], kura, kā jau minējām, viņa izpratnē ir ne tikai reālā, bet arī vienīgā istā esamība. Šis jēdziens dialogā raksturots trijos aspektos:

1) gnozeoloģiski (no idejas aspekta) ideja ir inteligibla – vienīgi ar prātu tverama esamība;

2) ontoloģiski (no esamības aspekta) ideja ir esamība pati par sevi jeb, kā raksta Platons, Viens pats par sevi;

3) aksioloģiski (no vērtības aspekta) ideja ir vienīgā absolūtā vērtība, kas nosaka jēgu, esamību un nozīmīgumu visam pārējam.

Platona lietotajā valodā šie saliktie termini, kuri sastāv no diviem vai vairākiem vārdiem, ir ļoti zīmīgi: tikko minētais Viens pats par sevi [*autó to hen*]; labais pats par sevi [*autó agathón*]; skaistais pats par sevi [*autó kalón*] u.c. Minētās terminoloģiskās vārdkopas rāda Platona vēlēšanos maksimāli precīzi izteikt ikviena jēdziena būtību. Arī tulkojumā latviešu valodā šādi termini lielākoties atveidoti ar vārdkopu.

Atslēga Platona mācībai par divām esamībām ir alegorija par gūstekņiem alā, kas tēlota VII grāmatas sākumā. Gūstekņa pacelšanās no alas pie lietu, nevis vairs tikai ēnu pasaules ir it kā filozofa dvēseles pacelšanās no juteklisko lietu pasaules inteligiblajā pasaulē. Redzamajā pasaulē jau minētā **labā** ideja radot gaismu un tās valdnieci – sauli, bet inteligiblajā pasaulē tā pati esot valdiece. No labā idejas esot atkarīga patiesība un saprašana, un uz to jāraugoties tam, kurš vēloties apzināti rīkoties tiklab privātajā, kā arī sabiedriskajā dzīvē.

Izziņas spēju, pēc Platona domām, neesot iespējams iedot cilvēkam no ārienes; tā jau esot viņa dvēselē, tikai nepareizi ievirzīta. Jautājums par audzināšanu saskaņā ar Platona koncepciju galvenokārt ir jautājums par līdzekļiem, kādi jālieto, lai cilvēkam atvieglotu pacelšanos pie inteligiblo lietu vērojuma. Šajā sakarībā dvēselei vajagot novērsties no visa, kas top un

ir mainīgs, tātad no jutekliskās materiālo lietu un parādību pasaules daudzveidības. Ja cilvēkā jau kopš bērnības neļaušot attīstīties dažādām baudkāres tieksmēm, tad viņa dvēsele, no tām atbrīvojusies, spēsot pievērsties patiesībai. Protams, tas notikšot vienīgi tajā gadījumā, ja šai dvēselei jau no dzimšanas būšot saprašanas spēja.

Taču tad, ja labākie cilvēki, kas dzimuši, lai varētu būt par filozofiem, tikšot atstāti mierā, kā domā Platona tēlotais Sokrats, viņi nodarbošoties vienīgi ar sevis izkopšanu un pilnveidošanu, bet necentīšoties nodarboties ar valsts lietām. Valsti tādā gadījumā pārvaldīšot mazvērtīgi ļaudis par nelaimi sev un visiem pārējiem. Tādēļ valsts pārvaldīšanā visu valsts iedzīvotāju interesēs esot jāiesaista filozofi, atgādinot viņiem, cik lielu palīdzību tie saņēmuši no valsts savas audzināšanas gaitā. Labākajiem cilvēkiem citam pēc cita ne jau viņu pašu, bet gan valsts interesēs vajagot kāpt zemē no savu ideju augstumiem pie pārējiem cilvēkiem un pieradināties skatīt dzīves ēnas puses. Un, ja valsti valdīšot tie, kas nemaz netiecas pēc varas, tad šī valsts būšot vislabāk pārvaldīta un tur nebūšot nekādu ķildu.

Filozofu audzināšanā Platons paredz lielu vietu ierādīt gan atlētikai, gan arī dažādu mākslu un zinātņu, ko viņš pats dēvē par mūzu mākslām, apgūšanai. Taču visaugstāk viņš vērtē četras zinātnes – aritmētiku, ģeometriju, astronomiju un mūziku jeb mācību par harmoniju.

Mācoties aritmētiku, norāda Platons, jāizmanto tādi skaitļi, ko iespējams vienīgi domāt. Tāda prasība mūsdienu izpratnē nozīmē nelietot uzskati un reālus priekšmetus – pirkstus, skaitāmās nūjiņas, kauliņus utt., bet izprast skaitļus pilnīgi abstrakti. Ģeometrijai, tāpat kā aritmētikai, pēc Platona atziņuma, ir liela nozīme arī karavīru apmācībā. Tās pārzināšana dod prasmi iekārtot nometni, izvērst karaspēku utt., taču šādiem nolūkiem pietiktu ar nelielu daļu no ģeometrijas un rēķināšanas. Ģeometrijas galvenais nopelns esot tāds, ka tā spiežot vērot mūžīgo esamību (mūsdienu izpratnē – abstraktās likumsakarības), nevis tikai tapšanu (mainīgo, juteklisko, materiālo pasauli). Mācoties astronomiju, jāapzinās, ka zvaigžņu raksti debesīs gan ir visskaistākais un pilnīgākais šādu lietu rangā, taču tās stipri atpaliek no īstenajām (mūsdienu izpratnē –

abstraktajām, ideālajām) lietām, kuras varot uztvert ar prāta, nevis ar redzes palīdzību. Mūzika ausīm esot tas pats, kas astronomija acīm, bet arī attiecībā uz to vajagot ņemt vērā, ka ausis nedrīkst vērtēt augstāk par prātu un ideālā harmonija ir pārāka par dzirdamo.

Nodarbošanās ar četrām minētajām zinātnēm palīdzot apgūt dialektisko spriešanas spēju (dialektisko spriešanu Platons izprata citā nozīmē nekā mūsdienās un ietilpināja tajā lielu daļu no tā, ar ko vēlāk nodarbojās galvenokārt loģika, kas viņa laikā kā īpaša zinātne vēl nepastāvēja). Šī spriešanas spēja vienīgā vedot uz tikai prātam aizsniedzamo inteligiblo patiesību virsotnēm, – nevis vairs pie patiesības tēla, bet gan pie pašas patiesības.

Platons neparedzēja vest uz zinātņu virsotnēm visus ļaudis, bet tikai nelielu daļu sabiedrības. Turp, pēc viņa domām, jāvirza viscildenākie, vīrišķīgākie, ar labu atmiņu un stingriem tikumiem apveltītie cilvēki, kas pie tam labprāt veiktu gan fiziskos, gan arī garīgos vingrinājumus. "Starta līnija" dzīvē visiem jaunpiedzimušajiem, kas būtu veseli un labi attīstīti (vienīgi tādiem Platons atzina tiesības dzīvot), tomēr būtu viena, jo vecāki un bērni nepazītu cits citu. Tādēļ ģimenes pastiprinātas rūpes par bērna izglītošanu un iekārtošanu dzīvē nevarētu kompensēt nepietiekamu apdāvinātību, kā tas dažkārt gadījās Senās Grieķijas turīgo ļaužu aprindās.

Platons prasīja, lai sākotnējā apmācība visiem būtu vienāda. Jau agrā bērnībā jā māca rēķināšana, ģeometrija un citas pirms dialektikas apgūstamās zinātnes. Saskaņā ar viņa plānu agrajā bērnībā šīs zinātnes jā māca bez piespiešanas, it kā rotaļājoties. Rotaļīgs mācīšanas veids dotu iespēju labāk iepazīt katra audzēkņa spējas un tieksmes, kā arī vēlāk ļautu atlasīt vislabākos ilgstošai teorētiskai izglītošanai.

Kad fundamentālajai izglītošanai atlasītie audzēkņi būtu sasnieguši divdesmit gadu vecumu, viņiem dotu visu zināšanu pārskatu, kura mērķis būtu parādīt, cik radniecīgas un nesaurājami saistītas ir visas zinātnes gan savā starpā, gan arī ar (ideālo, teorētisko, abstrakto) esamību. Šādā kārtā notiktu arī audzēkņu pārbaude – vai ikvienam no viņiem ir dabiskas spējas nodarboties ar filozofiju vai ne. Visspējīgākie būtu īpaši jāatzīmē. Ja viņi turpmākajā dzīvē izceltos zinātnēs, kara lietās

un likumu ievērošanā, tad trīsdesmit gadu vecumā viņus atkal vajadzētu pārbaudīt, atlasot tos, kam īpašas spējas dialektikā.

Visspējīgākos (turklāt tos, kuri nepakļaujas sofistikas ietekmei, ir kārtīgi un stabili savos spriedumos) vēl piecus gadus vajadzētu mācīt. Pēc tam viņiem atkal būtu jākāpj alā, proti, uz 15 gadiem jāatgriežas praktiskajā dzīvē un jāveic dažādi valsts uzdevumi. Tad viņi iegūšot lielu dzīves pieredzi, turklāt būšot redzams, vai viņi spēj pretoties kaitīgām ietekmēm. Izcilākie piecdesmit gadu vecumā tiktu izraudzīti visaugstāko un cieņamāko uzdevumu veikšanai. Lielu daļu laika viņi tad veltītu filozofijai, bet rindas secībā nodarbotos arī ar svarīgām valsts lietām; ne tādēļ, ka tas ir skaisti, bet tādēļ, ka tas vajadzīgs valstij. Vienlaikus viņi audzinātu jauniešus, līdzīgus sev. Kā redzam dialoga turpinājumā, Platons ir skaidri apzinājies, ka pastāvošajos sabiedriskajos apstākļos viņa paredzēto audzināšanas sistēmu nav iespējams realizēt.

Dialoga VIII un IX grāmatā sarunas dalībnieki atgriežas pie IV grāmatas beigās izvirzītās problēmas un sāk iztīrīt tādas valsts formas, kuru iekārtas neatbilst iepriekš tēlotajai ideālajai konstitūcijai. Tās, pēc Platona domām, ir nepareizas un slimīgas. Te sniegtajai varas formu klasifikācijai lielā mērā piemīt formāls raksturs. Tā neatspoguļo reālo politisko notikumu norisi grieķu polisās. Platona politiskās koncepcijas izejas punkts ir no mitoloģijas aizgūtais nostāsts par teiksmainajiem "zelta laikiem" pagātnē. Vienlaikus nav noliedzams, ka dialoga autors labi pārzinājis sava laika sabiedrības ēnas puses un kritika, ko viņš vērs pret šo sabiedrību, ir labi pamatota. Mācība par valsts formu un cilvēku raksturu mijiedarbību, par sabiedrības formu un ētisko principu pāriešanu savos pretstatos ir lielisks dialektiskās domāšanas paraugs.

Pastāvošās valsts formas Platons grupēja atbilstoši tajās dominējošam varas tipam un šādas klasifikācijas rezultātā secināja, ka pastāv četras sliktas valsts formas: timokrātija, kur valdot varaskārie un godkāriģie; oligarhija, kur valdot bagātākie; demokrātija, kur it kā valdot brīvo pilsoņu vairākums, taču īstenībā neesot nekādas kārtības; tirānija, kad visi brīvie pilsoņi pakļauti viena pavēlnieka patvaļai. Pārējās valsts formas (dinastisku monarhu varu, t.i., tādu, kas tieši pērkama par naudu, u.c.) Platons atzina par starpformām.

Pēc viņa domām, vissliktākā esot tirānija, jo tirāns, baidīdamies no sazvērētībām, cenšoties karot, lai pilsoņi justu stipras varas nepieciešamību. Turklāt izcilākos valsts pilsoņus, kam visgrūtāk samierināties ar varmācību un patvaļu, tirāns cenšoties iznīcināt vai padzīt no valsts.

IX grāmatas beigās šim sliktajām valsts formām atkal tiek pretstatīta Platona iztēlotā ideālā valsts, kas savā būtībā ir aristokrātiska. Tās priekšgalā būtu vai nu viena izcila personība (tad tā būtu ķēniņvalsts jeb monarhija), vai arī vairāki vislabākie un gudrākie pilsoņi (tad tā būtu aristokrātija). Fakts, ka autora politiskie ideāli paredzēja sagādāt sabiedrības lielum lielajam vairumam beztiesīgu dzīvi, mazina demokrātiski noskaņotu lasītāju simpātijas pret tiem.

X grāmatā saruna atkal atgriežas pie jautājuma par dzejas un mākslas būtību, kā arī par to vietu un lomu ideālajā valstī. Estētikā Platona uzskati ir vienpusīgi, un mākslai viņš paredz tikai šauri utilitāras funkcijas. Tālāk sarunas dalībnieki turpina cildināt taisnīgumu un taisnīgu cilvēku pielīdzina dieviem. Dialogs "Valsts" beidzas ar mītu, kas it kā pierāda dvēseles nemirstību.

Platona mācība jaušami ietekmējusi visu turpmāko periodu filozofu uzskatu veidošanos. Tai bijuši gan dedzīgi piekritēji, it īpaši Romas impērijas pēdējos gadsimtos un renesanses laikmetā, gan arī konsekventi pretinieki. Vispusīgu un argumentētu kritiku pret Platona uzskatiem vērsa jau viņa skolnieks Aristotelis. Turpmāk, jo sevišķi kopš XVII gadsimta, Platona uzskatus kā nesavienojamus ar zinātnes atzinumiem kritizējuši daudzi filozofi, it īpaši tie, kas bija saistīti ar dabaszinātnēm un filozofijā attīstīja mehāniskā materiālisma virzienu.

No mūsdienu zinātnes viedokļa, kad ir zināms daudz kas tāds, ko Platons nezināja un nevarēja zināt, nav grūti pamanīt vāji pamatotas vietas viņa pasaules uzskatā. Platona attieksme pret izziņu ir vienpusīga. Viņš atrāvis abstraktos jēdzienus no reālajām lietām un piešķīris tiem patstāvīgu eksistenci. Šie jēdzieni kā idejas, pēc viņa domām, dzīvojot ideju pasaulē, kas pastāvot paralēli lietu pasaulei un esot pārāka par to. Vienlaikus jāatzīst, ka Platons savos dialogos ir izvirzījis un risinājis reālas problēmas. Viņš bija augsta un, pēc dažu filozofijas vēsturnieku domām, augstākā virsotne sava laika filozofijā.

Platona sabiedriski politiskie uzskati atstājuši lielu ietekmi uz dažādu laikmetu sabiedrības dzīves teorētiķu uzskatu veidošanos un mācībām. Gandrīz visas renesanses un jauno laiku sabiedriski politiskās utopijas tādā vai citā aspektā ir kaut ko aizguvušas no Platona "Valsts". Platona dialogā "Valsts" iesāktajai tradīcijai vistuvākā ir T. Kampanellas "Sauls pilsēta". Mēģinājumi kaut daļēji realizēt sabiedrības dzīvē šajā sacerējumā paustās idejas allaž beigušies ar neveiksmi. To pieredzēja Platons pats savos neveiksmīgajos braucienos uz Sirakūzām. Par to mūsu ēras III gadsimtā pārliecinājās arī tie neoplatonisma dibinātāja Plotīna sekotāji Romas ķeizara galmam tuvās aprindās, kuri centās īstenot Platona ideāliem diezgan tuvus plānus, kā arī visi, kas renesanses laikā aizrāvās ar Platona idejām.

Politiskajiem režīmiem, kuri dažā ziņā centās īstenot citas utopijas, piemēram, jezuītu valstij Paragvajā 17. un 18. gadsimtā, kā arī Padomju Savienībai Staļina diktatūras laikā, dažos aspektos bija attāla līdzība ar Platona "Valsti" plašu aprindu beztiesības un gandrīz visu iedzīvotāju individualitātes nomākšanas ziņā, taču reālie ekonomiskie un sociālie procesi, kā arī politiskie notikumi te allaž ienesa korektīvas un neļāva saglabāt sabiedrībā tādu sastingumu un ilgstošu valsts varas kundzību pār cilvēku prātiem, kā to itirzājamā dialogā vēlējies Platons. Vistuvāk Platona "Valstī" paredzētajai kārtībai 20. gadsimtā nonācis Kambodžas diktators Pols Pots, kas pirms tam Sorbonnas Universitātē bija studējis klasisko filoloģiju un oriģinālā lasījis Platona darbus. Viņš Platona ideju īstenošanas vārdā nobendējis vairākus miljonus savas zemes iedzīvotāju. Kambodžas eksperiments izrādījās vēl īslaicīgāks nekā jezuītu un Staļina izdarītais. Protams, būtu dīvaini un netaisnīgi uzlikt Platonam atbildību par visām nevēlībām, kādas dažādu laikmetu nelieši un fanātiķi sadarījuši viņa sacerējumam ietekmē.

Platona filozofija ar savu ideju bagātību rosinājusi daudz vēlāko paaudžu domātāju darbību. Arī mūsdienās ievērojamāko Platona dialogu apgūšana ir svarīgs faktors, kas veicina teorētiskās domāšanas iemaņu attīstību. Katrs lasītājs arī mūsdienās Platona darbos atrod daudz materiāla par Senās Grieķijas sabiedrību, par tās garīgo dzīvi. To lielākā daļa valodas

bagātības un izteiksmes krāšņuma ziņā ir arī lieliski sengrieķu literatūras pieminekļi. Iekšējās daudzveidības un domu bagātības dēļ sarežģītākos dialogus ieteicams lasīt vairākas reizes.

* * *

Tā kā Platona dialoga "Valsts" teksts ir ļoti garš, darbs šeit nav publicēts pilnībā. Īsinātas vai konspektīvi pārstāstītas tās vietas, kur sižeta darbība nevirzās strauji uz priekšu un tiek iztirzāti attāli blakusjautājumi. Tekstā pēc iespējas saglabāti svarīgākie formulējumi un secinājumi, skaistākās un nozīmīgākās alegorijas un leģendas. Vienlaikus mēs apzināties, ka īsināšanas dēļ nav ievietotas arī samērā nozīmīgas šā ļoti bagātīgā dialoga daļas. Tāpēc lasītājiem, kuri vēlas šo sacerējumu iepazīt visā pilnībā, varam ieteikt jebkuru no tā daudzajiem tulkojumiem visās lielajās pasaules valodās.

Vilnis Zariņš, Ināra Ķemere